

Розділ перший

ПОЧАТОК

Коли всі фігури були розставлені по своїх місцях, Шогер примружився й почекав. Згодом він зняв із дошки одного білого й одного чорного пішака, сховав у обох долонях і почав сильно трусити.

– У кого буде перший хід? У мене чи в тебе? – спитав.

Вуха Шогера сіпались, як і шкіра на його голові. Він чомусь хвилювався.

«Якби я був індіанцем, – подумав Ісаак, поглядаючи на його волосся, що неперервно рухалося, я, певно, зняв би цей рухливий скальп».

– Не знаєш? – запитав Шогер із простягнутими перед собою руками. – Якщо не знаєш, я тобі скажу. Усе довкола – лотерея. Шахи – лотерея, наш світ – лотерея, і твоє життя – теж лотерея.

«Він тут головний, та чомусь хвилюється», – роздумував Ісаак.

– А знаєш що? Ти можеш сам вибирати. Я тобі даю чорні. У лотереях люди зазвичай програють.

– Ліворуч, – відповів Ісаак.

– Як собі хочеш.

Шогер розтиснув пальці лівої руки, із долоні вислизнув білий пішак.

– Жидівське щастя, – злісно посміхнувся він.

– Я не винний, ти сам вибрав.

«Невже я маю померти? – подумав Ісаак.

– Я зовсім не хочу помирати. Чи на цілому світі є бодай одна людина, яка хотіла б померти?»

Утім, білі фігури були його. Ісаак обернув шахову дошку, пробігся по ній поглядом.

Чи вам відомо, як сяє весняне сонце? Напевне, вам не відомо, як воно сяє. Та звідкіля вам знати, якщо ви не бачили, як усміхається Бузя.

Весняне сонце сяє, неначе усмішка Бузі, а її усмішка – така сама сяйлива, як і весняне сонце. Я це знаю, я вчора її побачив, коли день ще не згаснув. Мені стало страшно, що лише тепер

я вперше зустрів її. Вона мешкає в самому кінці темної вулички, на іншому боці гетто.

Я був бовдуром увесь той час. Я просто не знав, що на іншому боці гетто живе Бузя.

Вона кудись прямувала з подругами.

Я здивовано поглянув на неї, а потім зупинився й уже не зміг відвести від неї очей. Тоді вона засміялася, здивовано поводячи своїми легкими плечима, ніби не збагнула, чому це я заступив їй шлях. Та згодом розсміялася на весь голос і пішла собі далі.

Пізніше вона обернулася, і я знову побачив її сьйливу усмішку.

Тепер я знаю, як сяє весняне сонце, – воно сяє саме так, як усмішка Бузі. А усмішка Бузі – це весняне сонце.

* * *

Учора я ще не знав її імені. Утім, я побачив її і згадав слова з «Пісні пісень» Шолом-Алейхема. Пригадав свою першу книгу, прочитану в дитинстві, і назвав незнайомку іменем дівчинки з «Пісні пісень» – Бузя, а собі взяв ім'я того хлопця – Шимек.

Я бажав бути Шимеком і щоби вона була Бузею.

Мені захотілося, щоби довкола не було вузьких вуличок, обнесених високою огорожею гетто. Зажадав, аби поруч не було так багато людей із жовтими зірками на грудях.

Мені хотілося, щоби ми були маленькими й лише удвох. Шимек і Бузя. Щоби ми сиділи на широкому лузі без кінця і краю, сиділи на м'якій траві, і щоб я міг їй розповідати...

* * *

«...Бузя – пестливе ім'я, створене з Естер-Ліби: Ліба-Лібузя-Бузя... Вона старша за мене на один рік чи, може, на два, а нам обом нема ще й двадцяти років. Тепер сідайте, будь ласка, і підрахуйте, скільки мені років і скільки їй. Та це, зрештою, не має значення. Я краще розповім вам коротенько її біографію.

Мій старший брат Беня жив у селі, орендував млин, умів стріляти з рушниці, їздити верхи на коні і плавати, як чортяка. Одного разу влітку купався він у річці й потонув. Про нього сказано у приказці: «Усі гарні плавці потопують». По ньому залишилися млин, двоє коней, молода вдова з однією дитиною. Млина передали комусь іншому, коней спро-

*дали, молода вдова вийшла заміж і поїхала
десь далеко, а дитину привезли до нас. То
була Бузя»*.*

* * *

А ви знаєте, де я тепер?

Тепер я на іншому боці гетто, наприкінці вузької вулички, саме там, де мешкає Бузя. Я сиджу на гладкому кам'яному порозі. Якась дивна прохолода витікає з нього та обгортає все тіло, але я не підводжусь. Певно, це паморозь, що залишилася від зими й не встигла розтанути у весняному теплі. Я продовжую сидіти, і мені тепло. Якби моя мати була живою, вона поправила б хустину, що гладенько лежала на її голові, і заплескала б у долоні.

«Ізю! – вигукнула б вона. – Ізю, ти вже парубок, ти вже, можна сказати, наречений, а сидиш на холодному камені, немов хлопчисько, Ізю! Ти вже майже дорослий чоловік, аби не вректи, дивись, повернешся додому з готовою болячкою, не дай Боже!»

Я продовжую сидіти. Мені тепло.

Ми щойно повернулися з роботи, я відразу вмився, схопив свою святкову блакитну сороч-

ку, одягся й побіг сюди, щоби сидіти на цьому кам'яному порозі. Я чатував на неї, очікував, поки з'явиться Бузя.

* * *

Коли сидиш біля дому на кам'яному порозі, можна почути все: кожний крок, кожний шурхіт, найменший звук. І коли десь грюкнули двері, мені здається, що це – Бузя, коли десь човгають кроки, мені здається, що це – Бузя, коли десь скриплять дерев'яні сходи, я очікую, що зараз з'явиться Бузя.

Але її немає, вона не виходить. Може, узагалі нема ніякої Бузі. Видно, мені все примарилось. Може, згадалася «Пісня пісень», перша книга, яку я прочитав у дитинстві?

Знову грюкають двері, човгають кроки і скриплять старі дерев'яні сходи. Зараз вийде вона. Інакше не може бути. Так, це – саме Бузя.

Підхоплююсь, дивлюся прямо на неї й не знаю, що казати. Усі слова переплуталися, переплелись у голові, і я не можу знайти жодного. У неї волосся кольору попелу. У неї очі великі й сині, вони дивляться просто на мене тихим здивованим поглядом. Я мушу сказати хоч якесь слово.

І я говорю.

– Бузю... – кажу, і самому хочеться сміятися із себе.

А вона сміється. Її білі зубки виблискують, наче перлини. Її уста палають, ніби червоні стрічки, а щічки цвітуть, неначе квіти.

– Хто ти, юначе? – запитує вона і знову сміється.

– Я – Ізя, – відповідаю я поспіхом. – Я – Ісаак Ліпман, проте ти називай мене Ізею.

Вона більше не сміється, вона слухає.

– Ідемо, дівчино Бузю, – кажу їй, – я тобі розповім, хто я такий.

– Чому ти мене називаєш Бузею?

– Ідемо, я тобі все розповім.

* * *

Вона йде разом зі мною.

Я хотів, аби ми опинилися десь далеко-далеко. Я хотів би разом із нею піти на розлогий луг, сісти на м'яку траву одне навпроти одного. Я розповів би їй усе, про що вона побажала. Але тут немає луку, а біля воріт стоять вартові.

Ну й нехай. Ми можемо сісти й у цьому дворі. Тут немає людей, посеред двору лежить довга

колода та якісь дерев'яні ящики. Ми можемо сидіти будь-де, байдуже, ми уявлятимемо, що стоїмо в розлогому пахучому лузі посеред квітів.

– Чи не так, Бузю?

Вона мовчить.

* * *

Ми заходимо у двір і сідаємо. Я – на колоду, вона – на ящик. Бузя вилазить на ящик із ногами, обіймає руками коліна та кладе на них підборіддя. Я усміхаюсь, я хотів, аби саме так вона й сіла, обійняла свої коліна. Широка сукенка накриває її ноги, попелясте волосся розсипалося на плечі. Я міг би сидіти тут нескінченно довго й дивитися на Бузю. Розповідати вже нічого не хочеться. Навіщо щось розповідати, коли можна так сидіти й дивитися одне на одного. Та вона хоче говорити, бажає знати, хто я такий.

– Хто ж ти такий, юначе Ізю? – запитує вона, у її великих синіх очах з'являються два бісики-кривляки.

– Я – Ізя, – кажу, – Ізя Ліпман. Я народився тут, у цьому місці, мій батько – кравець, і на його пальцях стільки уколів від голки, скільки піщинок у морі.

Звичайно, я міг би сказати, що мій брат – філософ, майже, що він навчався в університеті, однак не встиг його закінчити, бо почалася війна. І звичайно, я міг би додати, що моя сестра – Іна Ліпман, пречудова співачка, яка до війни об'їздила майже весь світ.

Я міг би ще щось розповісти й додати дещо, утім, краще не говоритиму. Вона може подумати, що я хизуюся своїми братами й сестрами, задираю кирпич. Ще розгнівається, встане, піде собі геть і залишить мене самого. І я знову подумаю, що у світі немає ніякої Бузі, що мені примарилася моя перша книжка «Пісня пісень», яку я прочитав у дитинстві.

– Іна Ліпман – твоя сестра? – запитує Бузя.

– Так, сестра...

– Та сама відома співачка?

– Так, – квапливо відповідаю, – проте це неважливо, правда? Вона – це вона, моя сестра, а я – це я, Ізя.

Вона погоджується, киває головою, і я задоволений. Вона киває головою швидко-швидко, і її попелясте волосся котиться хвилями, наче вода, хвилюється, немов поле достиглої пшениці.

* * *

Не ображайтесь, я збрехав. Я ненавмисно.

Я сказав, що вона старша за мене на рік чи два, але обом нам нема й двадцяти. Це неправда. Я лише хотів, аби так було, так написано в «Пісні пісень». Насправді нам обом разом уже багато років, і старша не Бузя, а я. Їй шістнадцять, а мені сімнадцять із половиною. Тепер буде легко порахувати, скільки нам років разом. Нам уже тридцять три з половиною роки. Правда, багато?

Ми рахуємо разом. Спочатку я загинаю один, потім другий і всі пальці правої руки, згодом швиденько й лівої. Проте пальців замало. Тоді я акуратно беру Бузю за руку й загинаю її пальчики, але все одно їх бракує – так багато нам років разом.

Ми сміємося – років багато, а пальців бракує. Вона говорить:

– Навіть якби й вистачило пальців, все одно не порахували б. Один рік – один палець, звідки половину візьмеш?

Я не сміюся більше, мовчу. Ми могли б порахувати наші роки разом. У мене є півпальця, але Бузя цього не помітила.

Це сталося давно, рік тому. Біля воріт гетто лежала велика залізна плита. Шогер покликав мене і звелів підняти її. Я підважив один її кінець із кам'яної бруківки, хотів підсунути обидві руки, але Шогер щось загорлав і стрибнув на плиту. Я не встиг витягнути великого пальця лівої руки, і Шогер половину відтяв.

Ми могли б порухувати свої роки разом, однак я не хочу. Я триматиму пальці лівої руки стиснутими в кулак, і Бузя не дізнається, що також можна порухувати півроку.

* * *

Я знову сміюся, потім запитую її:

– Як тебе звати, Бузю?

– Моє ім'я – Естер.

Вона знов обіймає руками коліна і кладе на них підборіддя.

– Я народилася тут, у цьому місті. У мене немає ні братів, ні сестер. У мене був старший брат, але його більш немає. Мій батько – лікар, мама – медсестра. Вони дуже багато працюють, і вдень і вночі. Вони працюють у лікарні гетто, їм дуже важко. Ти сам знаєш, що євреям заборонено хворіти на заразні хвороби. Однак

таких хвороб дуже багато, тому мама, тато й усі інші лікують людей, записуючи неправдиві діагнози.

Вона розповідає, однак я нічого не чую.

– Як тебе звати? – знов я запитую. – Як?

– Естер.

Я здивований.

– І Ліба теж?

– Ні, просто Естер.

– Це неважливо! – волаю я. – Неважливо!
Твоє ім'я – Естер-Ліба.

У її очах знову з'являються два бісики-кривляки.

– Ти хочеш, щоб я була Бузею? – запитує вона й примружується.

– Я хочу, щоби ти була Естер-Ліба. Лібузя, Бузя... А я тобі весь час розповідав би ту саму казку з «Пісні пісень».

– Тоді ти мусиш бути Шимеком?

– Я буду Шимеком... Ти хочеш послухати?

* * *

...Я, Шимек, мав старшого брата Беню. «Він умів стріляти з рушниці, їздити верхи на коні і плавати, як чортяка. Одного разу влітку ку-

пався він у річці й потонув. Про нього сказано у приказці: «Усі гарні плавці потопують». По ньому залишилися млин, двоє коней, молода вдова з однією дитиною. Млина передали комусь іншому, коней спродали, молода вдова вийшла заміж і поїхала десь далеко, а дитину привезли до нас. То була Бузя»*.

– Ти чуєш, Бузю?

І в ту саму мить чую чужий голос.

– Звідки тут у нас з'явився цей юний Шолом-Алейхем? – запитує голос.

Напроти стоїть хлопець із прямим світлим волоссям і жовтою зіркою на грудях. Він стоїть і хитро, як старець, дивиться мені просто в очі.

– То звідки тут у нас Шолом-Алейхем? – запитує він.

Я підвожуся, підходжу ближче до нього й кажу:

– Я – Ізя, Ісаак Ліпман. Я не Шолом-Алейхем. Сам бачиш, у мене коротке волосся й окулярів зовсім немає. А ти хто такий?

– Я – Янек, – відповідає він, широко усміхаючись.

– Це скорочене ім'я? – питаю я.

– Хо! – каже він.

– Ти, мабуть, Янкель, і тому – Янек?

– Хо-хо-хо!

– Яке твоє повне ім'я?

– Янек, – відповідає він.

– Ніколи не чув такого дивного імені...

– А ти знаєш, що таке «пся крев»? Це – я, – реготить він. – Я – поляк, і моє ім'я – Янек.

Дійсно, його волосся дуже світле, ніс куций, прямиий, і очі блакитні. І розмовляє він якимось не так, як ми. Він міг би бути поляком... Але чому тоді він у гетто?

Вони обоє сміються, вони задоволені, а я нічого не розумію.

У той час у двір заходить мій батько. Він стурбований.

– Ось де ти, – каже він, – я все гетто обходив. Допоможи мені знайти Іну. Куди вона поділася? Ходімо, Ізю, ходім.

Мої нові друзі не сміються, вони дивляться мені услід. Я махаю їм рукою й іду разом із батьком шукати Іну. Дійсно, куди вона могла запропаститися?